НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ НАПН УКРАЇНИ

«КУЛЬТУРА, НАУКА, ОСВІТА: СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ»

Київ
2026

DOI https://doi.org/10.63437/978-617-7734-63-4-2026-370
УДК 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376
К90

Рекомендовано до оприлюднення
Вченою радою Інституту обдарованої дитини НАПН України
(протокол № 8 від 21 серпня 2026 р.)

Редакційна колегія:
В. Г. Кремень (голова), О. М. Рафальський (співголова), С. О. Довгий (співголова), М. С. Гальченко, Я. В. Любивий, Г. М. Торбін, Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга

Рецензенти:
Сільвія Яскула, професор, Інститут міжкультурних досліджень Факультету міжнародних та політичних досліджень Ягеллонського університету у Кракові (Польща)
Штефан Пуріч, доктор габілітований, професор Факультету гуманітарних і суспільно-політичних наук, проректор з університетського іміджу, міжнародних відносин та європейського розвитку Сучавського університету «Штефан чел Маре» (Румунія)
Рута Марія Вабалайте, PhD з філософії, науковий співробітник Інституту досліджень литовської культури (Литва)

К90 **Культура**, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах : монографія / за загальною редакцією В. Г. Кременя, С. О. Довгого, М. С. Гальченка. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026. – 370 с.

ISBN 978-617-7734-63-4

У монографії, що дотримується дискурсу VII Міжнародної міжгалузевої онлайн-конференції (25–27 березня 2026 року) з однойменною назвою, представлено наукові розвідки із сучасних проблем філософії, філософії освіти, соціології, історії, пов'язаних із осягненням смисложиттєвих цінностей в умовах тривалої російської агресії, що свідчить про глибоку кризу світового порядку та переходу від однополярного домінування до багатополярності, де колишні правила безпеки та міжнародні інститути неефективні. Представлено також аналіз та інноваційні рішення освітніх проблем з урахуванням значущості інституту освіти у формуванні знаннєвих, світоглядних, компетентнісних аспектів розвитку особистості.

Адресовано науковим, науково-педагогічним працівникам, здобувачам освіти, зокрема аспірантам і докторантам, що розуміють важливість розгляду сучасних наукових проблем в аспекті міждисциплінарності. Книга є цікавою усім, хто небайдужий до проблем розвитку українського суспільства в умовах спротиву російському агресору й повоєнного поступу України.

УДК 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376

© Колектив авторів, 2026

ISBN 978-617-7734-63-4
© Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF THE GIFTED CHILD OF THE NAES OF UKRAINE

CULTURE, SCIENCE, EDUCATION: MEANINGFUL LIFE VALUES IN MODERN CONDITIONS

Kyiv
2026

DOI https://doi.org/10.63437/978-617-7734-63-4-2026-370
UDC 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376

Recommended for publication by the Academic Council of the Institute of Gifted Children of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (minutes No. 8 dated August 21, 2026)

Editorial Board:

V. G. Kremen (chairman), O. M. Rafalsky (co-chairman), S. O. Dovgyi (co-chairman), M. S. Galchenko, Ya. V. Lyubyvy, G. M. Torbin, L. I. Tkachenko, V. M. Shulga

Reviewers:

Sylwia Jaskula, Professor, Institute of Intercultural Studies, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University in Krakow (Poland)

Ștefan Purici, Doctor of Philosophy, Professor, Faculty of Humanities and Socio-Political Sciences, Vice-Rector for University Image, International Relations and European Development, Stefan cel Mare University of Suceava (Romania)

Ruta Maria Vabalaitė, Doctor of Philosophy, Mykolas Romeris University, Vilnius (Lithuania)

Culture, Science, Education: Meaningful Life Values in Modern Conditions : Monograph / Eds. V. G. Kremen, S. O. Dovgyi, M. S. Galchenko. – Kyiv : Institute of Gifted Children of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2026. – 370 p.

ISBN 978-617-7734-63-4

The monograph, which follows the discourse of the VII International Interdisciplinary Online Conference (March 25–27, 2026) with the same name, presents scientific research on contemporary problems of philosophy, philosophy of education, sociology, history, related to the comprehension of meaningful life values in the conditions of prolonged Russian aggression, which indicates a deep crisis of the world order, and the transition from unipolar dominance to multipolarity, where the previous security rules and international institutions are ineffective. Analysis and innovative solutions to educational problems are also presented, taking into account the significance of the educational institution in the formation of knowledge, worldview, and competence aspects of personality development.

Addressed to scientists, scientific and pedagogical workers, and education seekers, in particular postgraduate and doctoral students, who understand the importance of considering modern scientific problems in the aspect of interdisciplinarity. The book is interesting to everyone who is interested in the problems of the development of Ukrainian society in the context of resistance to the Russian aggressor and the post-war progress of Ukraine.

UDC 17.022.1:316.7:316.48:37.013:374.7:376

© Team of authors, 2026

ISBN 978-617-7734-63-4

© Institute of Gifted Children NAES of Ukraine, 2026

ризикує стати переважно фізичним та інфраструктурним, а не людським і соціальним. Саме тому подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку конкретних моделей трансформації університетів від адаптивного фінансування та оптимізації структури до створення регіональних освітньо-інноваційних хабів, які б могли компенсувати демографічні втрати через підвищення якості та інклюзивності підготовки.

4. 3. СИСТЕМА БЕЗПЕКИ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТАХ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Володимир Євтух (Київ, Україна)

4. 3. SYSTEM OF CULTURAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE ETHNOCULTURAL SPACE OF UKRAINE

Volodymyr Yevtukh (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID 0000-0003-2746-2283

Вступ. Формування концепції безпеки культури (cultural security) розпочав відомий американський дослідник Ерік Немет (Erik Nemeth) у контексті міжнародних відносин і глобальної безпеки (Nemeth, 2007). Науковий інтерес до цього феномену актуалізувався на початку 2000-х років: «У нинішньому столітті фраза з'являлася як термін у різних контекстах у міжнародному масштабі і вживався він у трьох значеннях: збереження культур корінних народів, захист національних культур і «сила» національної культури у глобальній економіці» (Nemeth, 2007, p. 23). Таке значення феномена «безпека культури» пов'язується з трьома основними обставинами: 1) з глобалізацією сучасних потоків предметів культурного вжитку і думок, які генерує сама культура; інтенсивному обмінові ідеями у процесі постійного розширення і поглиблення безпосередніх і опосередкованих контактів між людьми; 2) з існуванням на території однієї й тієї ж країни чисельних етнокультурних спільнот; 3) з могутніми міграціями носіїв різноманітних культурних традицій, звичаїв, церемоній, способів життя й способів мислення. Перелічені обставини можуть спричиняти: 1) втрату предметів культури, їхнє викрадення, їхнє пошкодження під час обмінів і переміщень; 2) трансформацію культури мислення під впливом інших культур під час взаємодії, викликаючи послаблення власних культурницьких традицій й зміни ставлення носіїв своєї етнічності (етнофорів) до власної культури; 3)

наругою над культурними правами етнофорів різноманітних традицій у результаті природних катастроф і воєнних дій (властиве для України: наприклад, Чорнобильська аварія, російська агресія (на початок 2026 року у висліді останньої були знищені чи пошкоджені 1 707 об'єктів культурної спадщини та 2 503 об'єкти культурної інфраструктури, серед них бібліотеки, музеї, театри тощо (Укрінформ, 2026); 4) до певної міри взаємодією на теренах спільного етнокультурного простору (в межах одного територіально-адміністративного утворення – держави.

Проблемне поле дослідження та термінологічно-понятєвий апарат. Проблемне поле у даному випадку формується із двох частин: перша стосується феномена безпеки культури, зокрема вибудовування системи безпеки культури, а друга – етнокультурного простору України. Засади теоретичної моделі дослідження має базуватися на таких теоретичних покликаннях: 1) безпека культури є соціокультурним феноменом, оскільки вона концентрується на культурі у різних її виявах, яка існує й розвивається у різноманітних довкіллях, одним із найбільш впливових й могутніх у формативному сенсі виступає соціальне довкілля. Останнє, на думку дослідників (з чим я погоджуюсь), включає безпосередній фізичний простір, соціальні відносини й культурне середовище, у якому групи людей і окремі особи перебувають і взаємодіють (Barnett & Casper, 2001); 2) цікавим і продуктивним у цьому відношенні є культурний простір (у нашому випадку етнокультурний простір) поліетнічної країни; 3) успішність дослідження, на мою думку, може забезпечити застосування методу соціокультурної перспективи, що відкриває шлях до розуміння ролі феномена в акумулюванні соціального капіталу (ресурс, що базується на груповому членстві, відносинах, мережах впливів й підтримки) та культурного капіталу (форми знання, професійних вправностей та освіти) (Bourdieu, 1986); 4) важливим моментом в осмисленні феномена «система безпеки культури», зокрема у нашій постановці (мається на увазі пов'язаності з етнокультурним простором), є її аналіз з погляду її функціонування, власне, з'ясування того, як феномен функціонує за різних обставин, з якою метою вибудовується система безпеки культури, на які об'єкти спрямовується її дія. Врешті, йдеться про інструментальну роль цієї системи. Тому я і пропоную безпеку культури розглядати у широкому розумінні, включаючи у це поняття активності, які формують навколо об'єктів (елементів) культури систему їхнього захисту. У випадку поліетнічного суспільства не лише фізичного, а, передусім,

активностей, які передбачають посилення дії ментально-поведінкових чинників, що формують умови (атмосферу) збереження унікальних надбань різноманітних етнокультурних спільнот, особливо у турбулентних ситуаціях (Yevtukh, 2022). Я веду мову про дотичні до безпеки культури (системи безпеки культури) феномени, у якій вона функціонує (культурне довкілля) чи то про ті компоненти, котрі тим чи тим чином пов'язані з нею, – культурна спадщина, культурне виживання, культурна пам'ять, культурні практики, культурна партиципація, етнокультурна ідентичність, розвиток етнічно маркованих культур. Йдеться також про шляхи формування способу мислення і поведінки щодо предметів культури і культурницьких акцій та, зрештою, вибудовування ефективної системи безпеки культури (менеджмент стосовно культурних феноменів, культурні компетентності, міжкультурна освіта); 5) у якості інструмента виміру стану системи безпеки культури й визначення можливостей її впливу на культурний розвиток суспільства може бути застосована евалюаційна методологія (міжкультурна евалюація (Yaskula, 2025), що є особливо придатною щодо аналізу етнокультурного простору поліетнічних країн, зокрема України.

Як зазначено вище, я здійснюватиму спробу розкрити контент проблеми через проникнення у зміст термінів і понять, які формують її проблемне поле. Перед зануренням в аналіз проблеми передусім необхідно з'ясувати сутність та пов'язаність між собою термінів, якими ми маємо послуговуватися у дослідженні у запропонованому формулюванні. Ключовими термінами (через усвідомлення значення яких можна розкрити сутність феномена), на моє переконання, є такі: *безпека культури, етнокультурний простір, культурна свідомість, убезпеченість культури, культурницьке довкілля, культурна спадщина, культурне виживання, культурна пам'ять, культурні практики, культурна партиципація, етнонаціональна структура, етнічні спільноти, етнокультурна ідентичність, етнічний анклав, етнічний ареал, зони етнічного контакту (етноконтактні зони), дисперсне розселення етнофорів*.

Попередньо зверну увагу на зміст кількох термінів, що є парасольковими у даному випадкові. Йдеться про такі: *культура, безпека, безпека культури, простір та етнокультурний простір*. Серед багатьох визначень поняття «*культура*» я пропоную застосовувати як найбільш адаптивне до нашого дослідження тлумачення Міжнародної конференції з питань культури (Мехіко, 1982 р.): «У широкому розумінні культура нині може розглядатися як мережа самобутніх духовних, матеріальних, інтелектуальних та емоційних

характеристик суспільства чи соціальної групи і вони стосуються мистецтва і літератури, стилів життя, спільного проживання, системи цінностей, традицій та переконань» (Tardif, 2002). До цього варто додати її пов'язаність з мовою, естетикою, освітою, релігією, поглядами, соціальною самоорганізацією (Bakirov & Golovakha, 2018). Ведучи мову про *безпеку* у парасольковому її контенті у її визначенні я сприймаю підхід канадського культуролога Жана Тардіфа (Jean Tardif): «здатність суспільства зберегти свій специфічний характер не дивлячись на те, що змінюються умови та реальні чи віртуальні загрози: більш точно, вона включає тяглість традиційних схем мови, культури, асоціацій, ідентичності і національних чи релігійних практик, що допускають ті зміни, які можуть сприйматися» (Ibid.).

Щодо поняття «*безпеки культури*», то воно вбирає в себе, передусім, такі компоненти, як свобода мислення, свідомість, мова, стилі життя, релігія, звичаї, залучаючи також компоненти, пов'язані з політичною економією, мистецтвом, впливом культурної спадщини у дипломатії тощо. Та за будь-яких обставин важливо мати на увазі, що безпека культури пов'язана передовсім з двома аспектами: перший стосується стану безпеки культурних цінностей у широкому їх розумінні (матеріальні та духовні) й що владні структури роблять, щоби їх зберігати й розвивати; другий пов'язаний з різноманітного роду активностями, що їх здійснюють різні áктори, дотичні до формування системи безпеки культури.

Використання термінів для відтворення контенту понять «*простір*», «*етнокультурний простір*», «*етнокультурний простір України*» зумовлюється, у моєму розумінні, з таким їхнім сприйняттям: *простір* – арена дії, спільне вмістилище для об'єктів, які досліджуються, сутність певної системи; тривимірний протяжний простір, у якому з'являються певні об'єкти чи події, займаючи певні позиції, розгортаючись у певному напрямку. Дослідники простору зосереджують увагу, передовсім, на його якісних характеристиках, згідно з якими, простір у соціогуманітарних науках визначається як: 1) суспільство як ціле, що організоване в соціокультурному плані (за Е. Дюркгаймом); 2) континуум соціальних позицій та каналів мобільності (за П. Сорокіним); 3) активний, визначальний фактор соціального життя (за представниками географічної школи); 4) спільні уявлення всіх членів суспільства про його структурування (за соціологією Т. Парсонса) (Євтух, 2012); 5) арена культурно-історичної динаміки та водночас елемент світосприйняття та

світогляду (згідно з концепцією ноосферних підходів); *етнокультурний простір* – це територія, сфера взаємодії культур їхніх носіїв – представників різних етнічних спільнот, які зазвичай проживають в межах одного етнополітичного організму (держави) (Там само); *етнокультурний простір України* – те саме, що й вище, в українських вимірах, усвідомлюючи той факт, що носії різних культурних традицій проживають в межах українського етнополітичного організму (української держави) (Там само).

Окреме застереження: сьогодні ми повинні враховувати, що етнокультурний простір України поділений на дві частини – одна розташована на території, контрольованій Україною, а інша – на територіях, тимчасово окупованих Росією. Ці дві частини етнокультурного простору України функціонують за різними правилами. На тимчасово окупованих територіях нав'язуються (переважно примусово) традиції російської культури та російські «культурні цінності», здійснюється русифікація, стираються етнокультурні особливості розвитку регіонів, а їхні носії піддаються примусовій асиміляції. Приклади можна взяти із соціологічних досліджень, які проводилися за моєю консультацією з Active Group: 1) Стан суспільства на тимчасово окупованих територіях (серпень 2024 – січень 2025); 2) Ідентичність на тимчасово окупованих територіях (січень 2025); 3) Освіта на тимчасово окупованих територіях (січень 2025 р.) (Єременко та ін., 2025).

Структурні компоненти системи безпеки культури й етнокультурного простору. *Структура безпеки культури* у найбільш її загальному вигляді складається із трьох ключових компонентів: *культурна свідомість, убезпечення культури* та, власне, *безпека культури*. Розглядаючи зміст кожного зі структурних компонентів і оцінюючи їхню вагу, зазначу, що *культурна свідомість* є тим фундаментом, на якому вибудовується уся система безпеки культури. Дослідники трактують її як здатність людини сприймати, інтерпретувати й оцінювати власну культуру, як і культуру інших у процесі комунікації з тим, щоби уникнути непорозумінь у використанні власних означень для оцінки «інакшості»; культурна свідомість стає ключовим моментом, якщо ми прагнемо до взаємодії з людьми, котрі представляють відмінну від нашої культуру (Quappe & Cantatore, 2005). Таке трактування однозначно релевантне в умовах поліетнічного етнокультурного простору, наповненого носіями різноманітних традицій, звичаїв, історико-життєвим досвідом. Етнокультурний простір України, безумовно, вписується у підкреслені вище характеристики. Що ж до змісту *культурного убезпечення*, то

його можна розглядати як рівень комфорту культурного довкілля для життєдіяльності особи, групи, спільноти. Це означає, що людина відчуває себе безпечною, з непорушною культурною ідентичністю, що формує грунтовну платформу для культурних активностей. Термін «*безпека культури*» означає завершальну складову структури системи безпеки, у межах якої функціонують свобода думки, свідомість, мова, стиль життя, релігія, звичаї, які, передусім, пов'язані з культурою. При цьому йдеться про два важливих аспекти: про стан безпеки культурних цінностей у широкому смислі (матеріальні і духовні) й про те, що роблять владні органи та інші а́ктори для збереження і розвою цих цінностей.

Носії різноманітних культурних традицій та етнічної інформації формують етнонаціональну структуру населення України, яка, власне, живить етнокультурний простір. Це: 1) певною мірою автохтонне населення (українці, росіяни, білоруси); 2) алохтонне населення: прибуле населення (іммігрантське населення попередніх періодів – вірмени, євреї, німці, поляки, роми; сучасні іммігранти (турки, китайці, вихідці з арабських та африканських країн). Для розуміння змісту, структури та особливостей етнокультурного простору України необхідно враховувати такі показники – кількість носіїв тієї чи іншої культури та їхнє розташування на території країни. Нагадаємо, що згідно з першим (і поки що останнім) переписом населення у незалежній Україні (2001 року), проживають представники близько 130 етносів. За концентрацією кількості етнічних спільнот тут виділяються три групи регіонів, де частка певних етнічних спільнот становить від 0,2 відсотка в населенні конкретного регіону. Перша група – це регіони Сходу (області: Донецька, Луганська – з урахуванням тих їхніх частин, що тимчасово перебувають під російським контролем; Харківська); регіони Півдня (Миколаївська, Одеська, Херсонська області – частина останньої зараз знаходиться під контролем російського агресора); дві області Центральної України – Дніпропетровська та Запорізька – в останній є кілька частин, тимчасово окупованих росіянами). Друга група – це західні області (Закарпатська, Чернівецька); області Центральної України (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська), північні області (Житомирська, Київська). Третю групу утворюють: західні області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська), дві області Північного Сходу (Сумська та Чернігівська). У першій групі кількість етнічних громад коливається від 12 до 18, у другій – від 6 до 9, у третій – від 3 до 5. Як окремий випадок можна розглянути тимчасово окуповану Автономну Республіку Крим, де в структурі

населення чітко виокремлюються три домінуючі етнічні громади (росіяни – як руські (до певної міри автохтонне населення), так і нове населення з інших територій Російської Федерації; українці, кримські татари).

Ведучи мову про етнонаціональну структуру, скажімо, українського суспільства, сьогодні експерти визначають її так: український етнос (українська етнонація); етнічні групи – серед них з невизначеним (у нашій інтерпретації) статусом (корінні народи/національні меншини – кримські татари, караїми, кримчаки). Хоча існує закон України про корінні народи, я вважаю, що твердження про корінні народи в Україні потребує глибшого вивчення; представники окремих етнічних груп. Український етнос є найчисленнішою етнічною спільнотою в Україні – українці (за вимірюваннями експертів) зараз становлять понад 80% від загальної чисельності населення. Варто враховувати, що за роки після першого перепису населення відбулися певні зміни в кількісному складі етнічних тих чи тих спільнот через міграцію їхніх представників на етнічні батьківщини. Оскільки зараз важко назвати їхні точні цифри, то я використовую фразу «експертні вимірювання».

Зазначу той факт, що чимало етнічних груп населення України мають внутрішньоетнічні групи – субетнічні групи, які з різних причин зберігають свої специфічні культурні особливості, діалекти мови та самоназви (мікроетноніми). Вони вносять свою специфіку у формування та функціонування етнокультурного простору України, і ми повинні враховувати цю обставину. До цих груп належать, зокрема, бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки та русини серед українців; козаки серед росіян; південнобережні («ялтинські»), гірські («татари»), центральнокримські («орта-полакські») та степові («ногайларські») серед кримських татар; волго-уральські, сибірські та астраханські татари серед татар; такі підгрупи існують також серед греків, молдаван, ромів, угорців та поляків.

Концептуальний зміст компонентів, що забезпечують функціонування системи безпеки культури. *Попередня заввага* у цьому контексті стосується такого: визначаючи концептуальний зміст компонентів, я буду відтіняти поля перетинів безпеки культури й етнокультурного простору, власне, їхньої взаємодії. Вочевидь, йдеться про особливості створення безпеки культури в умовах поліетнічного культурного довкілля.

Отже, з’ясовуючи значення і функції кожного із перелічених вище компонентів системи безпеки культури, я концентруватиму увагу на основних їхніх властивостях.

Культурне довкілля є чи не ключовою умовою функціонування системи безпеки культури й вибудовування її структури. До того ж, воно визначає траєкторію культурного розвитку групи, суспільства, організованого на етнокультурних принципах (особливо в умовах поліетнічного співтовариства), або ж, принаймні, ці принципи відіграють важливу роль. Найбільш релевантним визначенням у нашому контексті я вважаю таке: «культурне довкілля – це мережа переконань, практик, звичаїв та поведінки, які є спільними (у моїй інтерпретації, зрозумілими) кожному, хто живе у певному людському оточенні. Культурне довкілля прокладає шляхи для розвитку кожного, впливаючи на ідеологію та на саму особистість. Культурне довкілля – це кульмінація багатьох різних аспектів культури, яка визначає вибір особи і її поведінку» (Bakirov & Golovakha, 2018). Занурюючись у контент такого визначення, ми маємо відчути неоднозначність ситуації з реалізацією його покликань у етнічно диверсифікованому суспільстві (полікультурному просторі). Тут культурне довкілля постає як складна багатошарова система, що наповнена різноманітними культурницькими елементами. У цьому довкіллі відбувається інтенсивна міжкультурна взаємодія, що додає своєрідної динаміки етнокультурному просторові.

Коли мова йде про *культурну спадщину*, то маємо, передусім, на увазі всю сукупність матеріальних (пам'ятники, будівлі, книги, предмети мистецтва, артефакти) і нематеріальних (фольклор, традиції, мова, знання тощо) атрибутів, перебраних теперішнім поколінням природнім шляхом від минулого. Етнічно марковані атрибути заслуговують особливої турботи у системі безпеки культури, оскільки у нових часових і соціальних умовах вони, зазвичай, більш легко піддаються трансформаційним змінам; я би сказав вони є вразливими до негативних впливів, спричиненими різного роду факторами, скажімо, природними катастрофами чи то війнами (Yevtukh, 2024), та й до деякої міри міжетнічною взаємодією у межах одного і того ж етнокультурного простору. Я це пов'язую з обмеженими можливостями їхнього поширення й функціонування на території проживання їхніх етнофорів. До слова, основний масив атрибутів у цьому разі зконцентрований саме у нематеріальній сфері.

Культурне виживання відтворює стан зі збереженням атрибутів накопиченого культурного досвіду, який, власне, формує платформу для відтворення цього досвіду після руйнівних (турбулентних) ситуацій. Вважалося, що це поняття стосується культури корінних народів, котрі впродовж своєї історії боролися за виживання. Однак, я схильний цей феномен співвідносити і з більш

широким контекстом: в сучасних умовах культури (її елементи) етнічних спільнот піддаються шаленому тиску новітніх технологій та «новацій», асиміляційних впливів, що змушує серйозно замислюватися про збереження платформи їхнього виживання й існування як маркера самобутності спільнот у етнічно диверсифікованому світі. Звичайно ж, питання культурного виживання надзвичайно гостро звучить для України в умовах російської агресії.

У сукупності феноменів, які забезпечують формування і функціонування системи безпеки культури одну із ключових функцій відіграє *культурна пам'ять*. Базуючись на дослідженнях Яна Ассманна (Jan Assmann, 2013), Пола Коннертона (Paul Connerton, 1989), Астріда Ерля (Astrid Erll, 2011), Сюзан Стюарт (Susan Stewart, 1993), Річарда Тердімана (Richard Terdiman, 1993) та інших авторів, я обираю, на мій погляд, найбільш оптимальний опис цього феномена як такий, що вбирає у себе інформацію, яка пов'язана з культурними елементами і акумульована у різного роду предметах – сувенірах, предметах мистецтва, фотографіях, розповідях-наративах, обелісках, навіть у структурі людського тіла. Якщо ми поглянемо на етнокультурний простір того чи того поліетнічного суспільства, то зможемо усвідомити наскільки важливою є культурна пам'ять для збереження самобутності тієї чи тієї спільноти в умовах іншоетнічності з тим, щоб формувати платформу функціонування своїх культурницьких традицій.

Культурні практики дають можливість прослідкувати, яким чином функціонує система безпеки культури у тій чи тій ситуації. На сьогодні існує кілька підходів визначення поняття «культурні практики». Я привертаю увагу до двох, які уможливлюють осмислити їхню роль як для самої системи безпеки культури, зокрема в тому чи тому етнокультурному просторові, так і для розвитку культури взагалі: 1) культурні практики включають широкий спектр активностей – релігійні і духовні, мистецькі, звичаєві, медичне обслуговування, харчування, міжособистісні зв'язки й піклування про дітей (Bakirov & Golovakha, 2018); 2) повсякденний процес накопичення і передачі культурницької інформації, під час якого усвідомлюється тяглість походження, зобов'язання перед минулим і таким чином зберігається моральна тяглість з минулим (Cultural memory, 2009). Вважаю, що на основі цих двох підходів можна подати операціоналізоване визначення: *культурні практики* – це активності людини чи групи, пов'язані з різноманітними культурними аспектами їхньої життєдіяльності, які маніфестують своєрідність носіїв етнокультурних традицій і етнічно маркованих спільнот узагалі й у той же час спрямовані на підтримку культурної і історичної спадщини, на задоволення специфічних потреб,

сформованих під впливом етнічного походження, з метою забезпечення доступу кожного до культурної спадщини усього суспільства, на розвиток креативного потенціалу особистості, групи. Зазвичай, культурні практики пов'язані, передусім, з традиціями, звичаями і поведінковими паттернами; сьогодні, однак, не можна із їхнього поля виключати сучасні міжкультурні комунікації, зокрема із молодіжного довкілля (наприклад, комп'ютерні ігри).

Близьким до значення поля культурних практик є поле *культурної партиципації* (UNESCO, 2012). Остання, як і культурні практики, великою мірою реалізує право носіїв культур доступу особи до надбань й користування ними, як також завдяки своїм діям особа може сприяти їхньому накопиченню. З цієї точки зору культурна партиципація «відтворює якість життя, традицій та переконань. Вона включає відвідання формальних і оплачених особою подій, як от відвідання кіно й концертів, неформальних культурницьких акцій, зокрема і участь у культурницьких активностях громади, у самодіяльних мистецьких колективах, або ж просто читання книг. Більше того, культурна партиципація включає як активні, так і пасивні дії. Вона поширюється на особу, котра слухає концерт, і особу, котра практикує музику. На деяких фестивалях людина у певних діях може бути виконавцем (творити, активізувати до дій, надихати інших), а на іншому відтинку бути глядачем (пасивним, або ж таким, що шукає натхнення)». Важливо пам'ятати, що «Культурна партиципація не опікується активностями, які здійснюються з метою отримання матеріальної вигоди; культурна партиципація, наприклад, включає відвідувачів музею, але не оплаченого гіда» (UNESCO, 2009).

Зверну особливу увагу на ту частини контенту партиципації, яка логічно вмонтовується у контексти етнокультурного простору України. Йдеться про реалізацію права «носіїв культур доступу особи до надбань й користування ними»; у нашому випадку це різноманітні «носії» (представники етнічних спільнот України, які творять цей етнокультурний простір) (Yevtukh, 2023).

Явище *етнокультурної ідентичності* у системі безпеки культури я пропоную розглядати як її конструктивний компонент, завдяки котрому значною мірою вибудовується безпека культури окремих етнічних спільнот. Разом з тим, вона стосується і суспільства в цілому, оскільки ідентичність останнього значною мірою буде залежати від стану взаємодії носіїв різноманітних ідентичностей, представників різних етнічних спільнот, що особливо актуально для етнокультурного простору у контексті ставлення до «інакшості».

Можна погодитися з поширеним твердженням, що більш позитивне ставлення

до сприйняття етнокультурної «інакшості» спостерігається у тих країнах, де представники різного етнічного походження та культур мають тривалу історію співіснування, а їхня суспільна інтеграція та участь у політичному та громадському житті сформували стійкі традиції, що дозволяє їм користуватися всіма правами громадян країни проживання. Додам, де цьому сприяє офіційна політика держави. І, навпаки, коли виникає ситуація уявного або реального неприйняття та реальної дискримінації за ознакою етнічного походження чи кольору шкіри, одразу ж виникає конфліктогенна атмосфера, яка може перерости у зіткнення, конфлікти та локальні війни. Тепер можна стверджувати, що Україна в цьому сенсі (ставлення до етнічних спільнот) надає позитивні можливості для розвитку своїх традицій в етнокультурному просторі країни значною мірою завдяки сприятливій для цього законодавчій базі, яка забезпечує реалізацію, зокрема культурних прав, етнічних спільнот. На мою думку, ми можемо оцінити ситуацію в Україні, виходячи з останнього твердження. Частково я можу проілюструвати це, спираючись на кілька положень Закону України «Про національні (етнічні) спільноти України» (2023), які активізують участь етнічних спільнот в етнокультурному просторі та сприяють розвитку цього простору: особи, що належать до національних меншин (громад), мають право зберігати та розвивати свою культурну, мовну, релігійну ідентичність, традиції та звичаї, використовувати досягнення своєї культури, зберігати та примножувати свою культурну спадщину; публічні заходи (збори, конференції, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, інші публічні заходи), організовані для осіб, що належать до національних меншин (громад), можуть проводитися мовами відповідних національних меншин (громад); культурні, мистецькі, розважальні чи видовищні заходи, організовані та проведені особами, що належать до національної меншини (громади), або для осіб, що належать до національної меншини (громади), можуть проводитися мовою відповідної національної меншини (громади); мови національних меншин (громад) можуть використовуватися в засобах масової інформації відповідно до закону. Національні меншини (громади) мають право створювати власні засоби масової інформації відповідно до закону тощо. Важливо, що законодавство України містить положення, які гарантують представникам різних етнічних громад право вільно встановлювати та розвивати зв’язки з представниками своєї національності та їхніми громадськими організаціями за межами України, отримувати від них допомогу для задоволення своїх потреб, а також брати участь у діяльності неурядових організацій (Україна, 2022).

Щоб досягти адекватного рівня системи безпеки культури в поліетнічному культурному просторові, потрібно відповідно зконструювати її структуру. Дизайн цієї структури можна спроєктувати на базі тих компонентів і феноменів, про які йшлося вище. Є кілька факторів, що можуть стимулювати цей процес. Це *евалюація системи безпеки культури, культурний (більш вузько, етнокультурний) менеджмент*, *міжкультурна освіта* (включаючи культурні компетенції).

Якщо ми говоримо про *евалюацію* системи безпеки культури, то маємо розуміти, що це процес системного відслідковування її стану, її віддачі, її значення, як також способу і результатів її застосування й перспектив її розвитку. Цей процес має дві складові: 1) оцінка стану безпеки культури; 2) підтримка, супровід дій, спрямованих на поліпшення і розвиток системи безпеки культури. Тут з певною мірою модифікації ефективною може виявитися «Чотирирівнева тренінгова евалюаційна модель Кіркпатрика» (The Kirkpatrick Model, 2024).

У вибудовуванні системи безпеки культури важливе значення в обраному нами просторі відіграє *культурний (етнокультурний) менеджмент*, оскільки він, між іншим, виконує функцію координації зусиль у досягненні мети, допомагаючи ефективно використовувати наявні ресурси. Тут особливий акцент варто зробити на ресурс цінностей, переконань і норм, які детермінують ставлення і поведінку особи до власної культури і культур інших. Знову ж таки хочу наголосити на складності феномена і для адекватного його розуміння пропоную згідно з наявними практиками вирізняти два його аспекти: 1) менеджмент / управління культурною спадщиною і 2) менеджмент / управління культурними ресурсами. Фахівці першого опікуються традиційною, пов’язаною з історією, культурою, а другого – переважно, сучасними формами вияву культури.

Щоб евалювати й менеджерувати безпеку культури необхідно мати системну міждисциплінарну інформацію з проблеми, яка здобувається передовсім у процесі формальної і неформальної освіти. Оскільки йдеться про поліетнічне, полікультурне суспільство, то чи не найважливішим інструментом у цьому контексті є міжкультурна освіта. Вона складається із різних форм освіти чи навчання – ознайомлення з історією, цінностями, переконаннями і перспективами розвитку людей з різноманітним культурним бекграундом (походженням) (Євтух, 2021).

Дилема безпеки культури є однією зі складних проблем на шляху побудови системи безпеки культури у поліетнічному етнокультурному просторові. Вона породжена об’єктивною реальністю існування різноманітних етнічностей,

різноманітних носіїв культурницьких традицій у межах одного суспільства і полягає у тому, що, за канадським дослідником дилеми безпеки культури Джоном Коттером (John Cotter), «зусилля однієї групи посилити свою культурну безпеку майже завжди виявляються агресивними, або такими, що становлять загрозу, для інших груп, які відповідають вимогами свого культурного збереження, а подеколи, й автономії» (Cotter, 1999). Мушу зауважити, що «агресивність», яка згадується Джоном Коттером, варто розуміти, на мою думку, не як відкриті агресивні (насильницькі) дії однієї культури супроти іншої, а як спроби інтегрувати «інакшість» у своє культурне середовище. В українських контекстах ми спостерігаємо тенденцію формування платформи взаємодії у напрямку творення спільної, зрозумілої для усіх «інакшостей» культурницької системи. Вирішення дилеми безпеки культури великою мірою залежить від двох чинників: 1) можливостями осмислення, розуміння й сприйняття культури (культурних елементів) інших; 2) вправністю етнополітичного менеджменту вирішувати конфліктогенні ситуації у міжетнічній взаємодії (Євтух, 2010; Tucker, 1998). Позитивні дії у цьому напрямку дозволяють скорочувати етнокультурну дистанцію між носіями різноманітних культур і наближати їх до порозуміння. Особливої уваги дилема безпеки культури потребує в умовах етнічного відродження, коли представники тих чи тих спільнот активізують свої зусилля з метою зайняти гідні ніші у суспільному розвиткові країни проживання (Євтух, 1992), та, додам, за обставин погіршення соціально-економічного становища в країні чи то агресій й воєнних дій.

Зусилля до збереження своєї самобутності в умовах етнокультурного відродження з очевидністю виявляються передовсім у місцях (просторах) компактного поселення представників тих чи тих етнічних спільнот. Таких просторів є кілька видів (Ярославський, 2025). Для України актуальними є такі простори: етнічні анклави, етнічні ареали, зони етнічного контакту, дисперсне поширення. *Етнічний анклав* – термін, що використовується в етнології та етносоціології для позначення певної невеликої території в багатоетнічній країні, на якій проживають переважно представники однієї етнічної групи; ці територіальні утворення зберігають деякі культурні відмінності порівняно з більшою навколишньою територією. Зазвичай виникнення та функціонування анклавів пов’язують з підприємницькою діяльністю, якою займаються та керують члени цих територіальних спільнот; етнічні анклави характеризуються певною ізоляцією, ізольованістю від навколишнього середовища та самоорганізацією внутрішніх відносин, достатньо високим рівнем автаркії етнокультурного життя. Прикладами

такого типу поселень є роми в Закарпатській області, поблизу міста Берегово; *етнічний ареал* – територія, на якій зосереджена значна частина представників певної етнічної групи та яка утворилася в результаті формування етнічних спільнот на основі ядра тієї чи тієї спільноти, в результаті компактного розселення певної етнічної групи, яка прибула на постійне проживання, у результаті виникнення нових держав та довільного формування їхніх кордонів. Такі приклади ми можемо знайти на Закарпатті (угорці), у Чернівецькій (румуни), Одеській (болгари, гагаузи) областях; особливу увагу в контексті нашої теми слід звернути на *зони етнічного контакту (етноконтактні зони)*. Це території з чітко визначеними межами проживання по сусідству представників певних етнічних спільнот. Існує два типи зон етнічного контакту: 1) у межах однієї держави (етнічної спільноти – титульного етносу); 2) у межах, зазвичай, двох держав: наприклад, українсько-румунське пограниччя, українсько-польське пограниччя. Тут спостерігаються два типи культурних контактів: а) з представниками однієї етнічної групи; з представниками титульної етнонації. В результаті ми можемо спостерігати гібридизацію ідентичностей та культур (Гвоздецька, 2009); у *ситуації дисперсного поширення етнофорів* проблемою є збереження та підсилення специфічних етнокультурних рис через відсутність стабільних контактів з ядром тієї чи іншої етнічної спільноти, як також утруднення підтримання безпосередньої взаємодії, зумовленого фактором відстані.

Висновки. Аналіз сформульованої у назві проблеми дає можливість зробити такі попередні висновки: 1) феномен системи безпеки культури (у загальному його означенні і в тих чи тих його виявах) є однією з актуальних тем філософсько-культурологічних досліджень; 2) актуалізація проблеми посилюється в умовах турбулентних ситуацій, спричинених зокрема природними катастрофами та воєнними діями, що пов’язується з необхідністю вибудовування системи захисту об’єктів культури задля їхнього збереження і накопичення й функціонування культурної спадщини як індикатора цивілізації розвитку суспільства; 3) особливу дотичність висловлені у викладі думки мають до поліетнічних суспільств, культурний простір (у нашому випадку етнокультурний простір) яких формується із різноманітних сегментів, представлених носіями чисельних традицій, звичаїв, поведінкових паттернів, зумовлених їхнім етнічним походженням; 4) етнокультурний простір України стає релевантною «лабораторією» дослідження окреслених питань в силу того, що: а) Україна є країною з поліетнічним складом населення; б) природні

катастрофи (Чорнобиль) та воєнна російська агресія завдали і завдають відчутної шкоди об'єктам культури; в) за таких умов ускладнюється взаємодія між сегментами етнокультурного простору, що може викликати проблеми у формуванні атмосфери толерантного ставлення до «інакшості».

Наразі існує необхідність всебічного дослідження таких аспектів проблеми системи безпеки культури, як: а) прогнозування динаміки етнокультурного простору України у зв'язку з передбачуваним потоком іммігрантської робочої сили у контексті її участі у відбудові зруйнованого війною економіки нашої держави; б) конструювання міжетнічної взаємодії представників усіх сегментів етнокультурного простору в умовах надзвичайності з врахуванням можливих змін в етнонаціональній структурі українського суспільства; в) вироблення дійової платформи міжнародної співпраці у посиленні засад системи безпеки культури.

4. 4. ПАТРІОТИЧНА МОТИВАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ (ІСТОРІОСОФСЬКИЙ ПІДХІД)

Олександр Шморгун (Київ, Україна)

4. 4. PATRIOTIC MOTIVATION AS A FACTOR IN INCREASING UKRAINE'S DEFENSE CAPABILITY (HISTORIOSOPHICAL APPROACH)

Oleksandr Shmorgun (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID 0000-0002-1077-7011

Вступ. Після російського вторгнення 2014 р. та окупації частини території нашої держави постало питання подальшого стримування ворога, який має значно більший демографічний, військовий та економічний потенціал. Усе це максимально активізувало проблематику патріотизму – поняття, зміст якого безпосередньо пов'язують із посиленням національної стійкості за будь-яких екстремальних умов. Не випадково саме після захоплення Криму та частини Донбасу на державному рівні було оперативно прийнято низку законодавчих актів та постанов, спрямованих на реалізацію «Стратегії національно-патріотичного виховання».

Узагальнюючи визначення досліджуваного поняття, можна так описати його зміст: патріотизм – це передусім емоційно-вольова характеристика особистості,